

Erdebil Tarikatının Siyasallaşma Süreci

The Politicization Process of Erdabil Sect

Kerem ÇAVUŞLU

Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, Eğitim Müfettişi

Ph. D., Ministry of National Education, Education Inspector,

Kayseri/Turkey

keremcavuslu@hotmail.com

ORCID: 0000-0003-4394-1102

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 18 Şubat/February 2024

Kabul Tarihi / Date Accepted: 29 Nisan/April 2024

DOI: 10.53683/gifad.1439129

Atıf / Citation: Çavuşlu, Kerem. "Erdebil Tarikatının Siyasallaşma Süreci/ The Politicization Process of Erdabil Sect". *Gifad: Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi/The Journal of Gumushane University* 13/26 (Temmuz/July /2024-2): 553-577

İntihal: Bu makale özel bir yazılım ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by special software. No plagiarism was detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/pub/gifad>

Mail: ilahiyatdergi@gumushane.edu.tr

Copyright© Published by Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Gumushane University, Faculty of Theology, Gümüşhane, 29000 Turkey. Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

Şeyh Safiyüddîn'in Erdebil merkezli tarikâtı, önceleri dinî bir hareket olarak faaliyetlerini yürütürken, zaman içerisinde siyasallaşarak devlete dönüşmüştür. İlhanlılar devletinin yakılmasına bağlı olarak bölgede ortaya çıkan siyasal istikrarsızlık Erdebil tarikâtı şeyhlerini siyasal yapılanmaya dönük adımlar atmaya mecbur bırakmıştır. Bölgede ortaya çıkan siyasal yönetimler arasında denge politikası izlemeye çalışan tarikât şeyhleri, zaman içerisinde siyasî ve askerî bir yapılanmaya yönelik politikalar izlemişlerdir.

Şeyh Sadreddîn ile başlayan siyasallaşma süreci, ondan sonra gelen Hoca Ali ve İbrahim ile birlikte daha da hızlanmıştır. Şeyh Safiyüddîn ve Şeyh Sadreddîn devrinde tarikâtın mezhebi Sünnîlik iken Hoca Ali ve İbrahim ile birlikte Şî mezhebine doğru bir kayma başlamıştır. Şeyh Cüneyd ile birlikte mezhebi kimlik değişikliğine giden tarikât, Şîlik mezhebini resmi dini görüş olarak benimsemiştir. Şeyh Cüneyd ve oğlu Haydar'ın siyasî ve askerî alanlarda yapmış oldukları icraatlar, Akkoyunlu devletinin yıkılmasının ardından tarikâtın devlete dönüşmesine zemin hazırlamıştır.

Şeyh İsmâil'in Akkoyunlu devletine son verip Tebriz merkezli Safevî devletini kurmasıyla birlikte tarikâtın siyasallaşma ve kurumsallaşma süreci tamamlanmıştır. Bu tarihten sonra dinî bir hareket olan Erdebil tarikâtı Safevî devletine dönüşürken, tarikâtın şeyhleri de şah unvanı ile bu devleti yönetmeye başlamışlardır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, İlhanlılar, Erdebil Tarikatı, Şeyh Safiyüddîn, Şeyh Cüneyd, Şah İsmail, Safevî Devleti.

Abstract

While Şhaykh Şafî al-Dîn's Ardabil-based sect initially carried out its activities as a religious movement, it became politicized and turned into a state over time. The political instability that emerged in the region due to the burning of İlkhâns state forced the of Ardabil sect to take steps towards political restructuring. Trying to follow a policy of balance among the political administrations that emerged in the region, the şhaykhs of the sect began to follow policies towards a political and military structuring over time.

The politicization process, which started with Şhaykh Şadr al-Dîn, began to accelerate with Alî and İbrâhîm who came after him. While the sect of the order was Sunnism during the reign of Şhaykh Şafî al-Dîn and Şhaykh Şadr al-Dîn, a shift towards the Shî'î sect began with Khwâdja Alî and İbrâhîm. The sect, which changed its sectarian identity with Şhaykh Djunayd, adopted the Shî'î sect as the official religious view. The actions of Şhaykh Djunayd and his son Haydar in the political

and military fields paved the way for the sect's transformation into a state after the collapse of Aq̄qoyunlu state.

The politicization and institutionalization process of the sect was completed when Şhaykh Ismā'īl put an end to Aq̄qoyunlu state and established Şafawid state centered in Tabrīz. After this date, Ardabīl sect, which was a religious movement, transformed into Şafawid state, and the şhaykh of the sect began to rule this state with the title of shāh.

Keywords: *Islamic History, Īlkhāns, Ardabīl Sect, Şhaykh Şafī al-Dīn, Şhaykh Djunayd, Şhaykh Ismā'īl, Şafawid State.*

Extended Summary

Şhaykh Şafī al-Dīn became the leader of the sect after the death of his şhaykh and after a while he moved the headquarters of the sect to Ardabīl. Şhaykh Şafī al-Dīn's life passed in the region where Īlkhāns state ruled.

Şhaykh Şafī al-Dīn, who lived until the collapse of Īlkhāns state, gave the sect a strong structure thanks to the good relations that he established with Īlkhāns rulers Ghāzān, Öldjeytü and Abū Sa'īd. The interest shown by Īlkhāns rulers towards the religious leaders and the sects they led in order to gain the support of the Muslim mass, made these institutions centers of attraction over time. The policies followed by Īlkhāns rulers against this structure in order to gain the support of Şhaykh Şafī al-Dīn and his disciples paved the way for this sect to turn into a political and economic power over time.

The political vacuum that occurred in the region after the collapse of Īlkhāns state forced Şhaykh Şadr al-Dīn to follow new policies. Khwādja Ālī and Ībrāhīm, the sect leaders who came after Şhaykh Şadr al-Dīn, tried to take advantage of this political gap. The Şhaykhs of the sect could not maintain political neutrality in the power struggle between Qarağoyunlu and Aq̄qoyunlu states established in the region after the collapse of Īlkhāns state.

The şhaykhs of the sect, who came under the protection of Qarağoyunlu for a while, began to take a side with Aq̄qoyunlu state, together with Şhaykh Djunayd. Şhaykh Djunayd, who participated in the war with his disciples alongside Aq̄qoyunlu rulers during the collapse of Qarağoyunlu state, also changed the sectarian identity of the sect during this period. The sect, which was Sunnī during the reign of Şhaykh Şafī al-Dīn and Şhaykh Şadr al-Dīn, began to shift towards Shī'ī sect with Khwādja Ālī and Ībrāhīm. Shī'ism process, which started with Khwādja Ālī and Ībrāhīm, reached an

advanced stage with Şhaykh Djunayd and became the official sect of the sect from that date on. After Şhaykh Djunayd married the sister of Uzun Hasan, Aq̄qoyunlu ruler, a serious political and military break occurred in the structure of the sect. From this date onwards, radical changes began in the sect and political aims of the sect. Şhaykh Djunayd's successes in the political and military fields opened the door to a new formation.

The sect, which has a huge power in the region with Sheikh Haydar, went through radical changes that would accelerate the transformation of the movement into a state during the collapse of Aq̄qoyunlu state.

After Şhaykh Haydar's death, Şhaykh Ismā'īl, who became the şhaykh of the sect, took firm steps towards becoming a state by taking advantage of the fights between Aq̄qoyunlu princes for the throne. He captured Tabriz, the capital of Aq̄qoyunlu state, which was weakened due to the throne fights, and put an end to Aq̄qoyunlu state and established Şafawid state centered in Tabrīz. With the establishment of Şafawid state, the politicization process of Ardabīl sect was completed.

Thus, the religious movement initiated by Şhaykh Şafī al-Dīn, with the efforts of the şhaykhs who became the head of the sect after Şhaykh Şadr al-Dīn first changed its sectarian identity and switched from Sunnism to Shī'ism, and then became politicized with the political and military actions that started with Şhaykh Djunayd, paving the way for the state formation process.

556

Members of the sect, who ended the dominance of aq̄qoyunlu state under the strong leadership of Şhaykh Haydar and his son Şhaykh Ismā'īl, filled the political and military gap that emerged after the collapse of Aq̄qoyunlu and Qaraqoyunlu states by establishing a new state. Thus, the Ardebil movement, which is a religious movement, managed to evolve from a sect to a state, and the leaders of the movement from a şhaykh to a shāh, thanks to the balance policy followed by the movement leaders.

Şhaykh Şafī al-Dīn, who inherited Sunnī sect from his şhaykh, strengthened the sect with the political support of Īlkhāns rulers and expanded his sphere of influence. Şhaykh Şafī al-Dīn, who had the political support of Ghāzān, Öldjeytü and Abū Sa'īd, Īlkhāns rulers who accepted Sunnī Islam and recognized Sunnī Islam as the official religion of the state, made an effort to spread his influence over a wide area, and for this purpose, he sent caliphs to the regions where Īlkhāns state dominated. Ardebīl sect, which received the political support of the Muslim Īlkhāns rulers, turned into a safe haven respected by the Muslim people over time. In order to increase

the appeal of Ardabil sect, Īlkhāns rulers did not hesitate to provide political and economic support to its leader Şhaykh Şafī al-Dīn.

With the interest they showed to religious formations, Īlkhāns rulers tried to destroy the negative Mongol perception on the Muslim society. Īlkhāns rulers, who made efforts to become a Muslim state by gaining the support of the Muslim masses, collapsed due to the throne fights of the princes, and the political vacuum created by it was filled first by Tīmūrīds, and then by Aḳḳoyunlu and Ḳaraḳoyunlus. During this period, Ardabil sect and its şhaykhs continued to attract the attention of political powers.

In this process, the sect, which received the support of the political powers that dominated the region, managed to turn into a political and military power in the region over time. As a result, Şhaykh Şafī al-Dīn 's Ardabil-centered sect completed its political process and transformed into Şafawid state.

Giriş

Dinî bir hareket olarak ortaya çıkan Erdebil tarikatı, zaman içerisinde kurumsallaşarak siyasî ve askerî bir güce dönüşmüştür. Bu siyasallaşma süreci Şeyh Safiyüddīn (1334) ile başlamıştır. İlhanlıların yıkılma sürecini _____ 557 yaşayan Şeyh Safiyüddīn ve ondan sonra gelen oğulları tarikatı cazibe merkezine dönüştürmüşlerdir. Ardından da siyasî ve askerî bir güç haline gelmesi için şartları iyi değerlendirmişlerdir. Şeyh Zâhid-i Geylânî'nin (1301) vefatının ardından tarikatın şeyhlik makamına oturan Şeyh Safiyüddīn, kurumsallaşmış bir hareketin lideri olmuştur. Örgütlü bir yapıyı şeyhinden devralan Safiyüddīn, bu sosyal yapının gücünü daha ileri bir noktaya taşımayı başarmıştır. İlhanlı yöneticilerle kurduğu iyi ilişkiler sayesinde tarikatı ilgi odağı haline getirmiştir. Şeyh Safiyüddīn ve oğlu Sadreddīn (1392) döneminde Sünnî olan tarikat, Hoca Ali'den (1429) itibaren Şiî mezhebine meyletmeye başlamıştır. İlhanlı hükümdarı Olcaytu'nun (1316) Şiî mezhebine meyletmesiyle birlikte bölgeye egemen olan Şiî İmamiyye mezhebi tarikat şeyhlerini de etkilemiştir. Kendilerini seyyid kabul eden Safevîler, soylarını yedinci imam Musa Kazım'la (799) irtibatlandırmışlardır. Tarikatın nüfuz alanı dikkate alındığında Kum merkezli İmamiyye mezhebinin Safeviyye üzerinde etkili olmuş olabileceğini tahmin ediyoruz. Şah İsmâil'in(1524) Tebriz merkezli kurmuş olduğu Safevî Devleti'nin resmi mezhebinin İmamiyye olarak kabul edilmesi bizim bu tahminimizi kuvvetlendirmektedir.

Şeyh İbrahim (1447) ve oğlu Şeyh Cüneyd (1460)ile birlikte Şiî bir

kimlik kazanmıştır. Şah İsmâil İmamiyye Şia'sını Safevi devletinin resmi mezhebi haline getirmiştir. Sünnî iken Şîi bir tarikata dönüşen hareket, İlhanlı devletinin yıkılmasında sonra bölgeye egemen olan Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletlerinin kendi aralarındaki iktidar mücadelesinde izlemiş oldukları taraflı politikalarla önce Karakoyunlu devletinin yıkılmasına yardım etmişlerdir. Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın(1478) vefatının ardında şehzadeler arasında çıkan taht kavgalarından yararlanmışlardır. Kendi içinde askerî ve siyasî istikrarını kaybeden Akkoyunlu devletini yıkarak ardından Safevî devletini kurmuşlardır. Şeyh Safiyüddîn ile başlayan siyasallaşma süreci Şah İsmâil'in Akkoyunlu devletine son vermesiyle tarikattan devlete dönüşmüştür.

Bu çalışmayla Erdebil tarikatının devletleşme süreci içinde geçirdiği mezhebî ve siyasî dönüşüm aşamaları incelenmiştir. Makalede dinî bir hareket olan Erdebil tarikatının ortaya çıkışı ve devlete dönüşme aşamaları süreç takibi yapılarak irdelenmiş ve dinî bir hareketin tarikattan devlete, dinî liderlerinin de Şeyhlikten Şahlık makamına nasıl evrildiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yöntem olarak tarihî-sosyolojik araştırma metoduna başvurulmuştur. Tarikatın siyasallaşma süreci değerlendirildiğinden tasavvufî ve mezhebî eğilimine gerektiği kadar yer verilmiş, makalenin sınırını aşmamak için de ayrıntıya girilmemiştir. Çağdaş çalışmalarda Erdebil tarikatının Şîiliğe kaydığı, bu kaymanın ise İmamiyye mezhebine yönelik olduğu konusunda bilgiler mevcut iken mezhebin sıklet merkezi hakkında fazla bilgiye yer verilmemiştir. Bu nedenle de çalışmada genel olarak tarikatın Şîi İmamiyye mezhebini benimsediği konusuna değinilmiş, makalenin sınırlılıklarını aşmamak için ayrıntıya girilmeyerek kaynakların verdiği bilgi ile yetinilmiştir. Araştırma alanı Şeyh Safiyüddîn ve Şah İsmâil dönemiyle sınırlandırılmıştır.

1. Şeyh Safiyüddîn-i Erdebîlî (650/1252-735/1334) ve Erdebil Tarikatı

Şeyh Safiyüddîn-i Erdebîlî hicri 650 miladi 1252 yılında Erdebil şehrinde doğmuştur.¹ Şeyh Safi Moğol/İlhanlı istilasının hüküm sürdüğü yıllarda yaşamıştır. Moğollar/İlhanlılar 1243 Köseadağı savaşı ile Anadolu'yu, 1258 Bağdat'ın işgaliyle birlikte Horasan ve Mezopotamya bölgesinin hâkimi

---

¹ Derviş Ahmed Dede b. Lütfullah Münecimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr fi tercümeti câmi'd-düvel*, çev. Ahmet. b. M. eş-Şâir Nedim (İstanbul: Matba-i Âmire, 1285), 3/180; Serap Şah, *Safiyüddîn-i Erdebîlî'nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menkıbeleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 41.

olmuşlardır.² Bu dönem müslüman kitlelerin putperest Moğolların yönetimi altına girdikleri ve büyük sıkıntıların yaşandığı yıllardır. Anadolu ve Bağdat'ın Moğolların hâkimiyetine girmesiyle birlikte özellikle de Sünnî müslüman kitle siyasî egemenliklerini kaybetmişlerdi.³ Anadolu, Irak, İran ve Suriye topraklarında yaşayan Müslümanlar Moğolların zulümleriyle baş başa kalmışlardı.

İstila ettikleri bölgelerin tüm varlıklarını yağmalayan ve büyük katliamlar yapan Moğollar, ele geçirdikleri bölgelerde korku ve endişenin kaynağı haline gelmişlerdi. İstila edilen topraklarda yaşayan halkların başlattıkları isyanlar ve bu isyanları bastırmak için Moğolların kullandıkları orantısız güç büyük katliamları da beraberinde getirmişti.⁴ Halk açlık ve sefalet içinde yaşamaya mahkûm bırakılmış, bu da yetmiyormuş gibi ağır vergilerin altında ezilmişti. Korku ve ümitsizliğin hüküm sürdü bu Moğol istilası yılları Gâzân Mahmut Han'ın (1304) müslüman olması ile birlikte kısmen de olsa hafiflemişti.⁵

Her ne kadar Cengiz yasasında tüm dinlere karşı hoşgörölü olma bir kanun ise de Gâzân Mahmut Han'a kadar Moğollar/İlhanlı yöneticileri bu kurala uymamışlar, zaman zaman Şaman kültürünü, Budizm, Hıristiyanlık ve Yahudiliği ön plana çıkararak Müslüman kitleye siyasî, sosyal, kültürel, _____559 dinî ve iktisadî baskı uygulamışlardır.⁶ Moğol/İlhanlı baskısından bunalan müslüman kitle bir kurtarıcı beklemeye ve sığınacak güvenli bir liman aramaya başlamıştır. Bu dönemde tarikatlar ve onların şeyhleri Moğol zulmünden bunalan halk kitlelerine birer sığınak haline gelmeye başlamıştır.⁷

² A. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981), 222-232; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1996), 505,506.

³ İbü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbn Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih* (Beyrut: Daru Sadır, 1965), 12/499-503.

⁴ Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi* (İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1969), 2/4-9; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadoluda Türkler*, çev. Yıldız Moran (İstanbul: E Yayınları Tarih Dizisi, 198M.S.), 264-266.

⁵ Togan, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, 229; Hanifi Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şiilik* (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2010),113-164.; Daha fazla bilgi için bk. Hanifi Şahin, "Câmiu't-Tevârih'e Göre Gâzân Hân'ın Müslümanlığı ve Bunun İlhanlı Toplumuna Yansımaları", *Bilgi* 73 (2015), 207-230.; Şahin, Hanifi. "Sebeup ve Sonuçları Bakımından Olcaytu Sultan'ın Şiiliği". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 64 (2012), 115-128.

⁶ Togan, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, 226,227; Mustafa Akkuş, *Moğol İstilasına Dini Muhalefet (İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyasetleri)* (İstanbul: Çizgi Kitabevi, 2022),47-85.

⁷ Mustafa Ekinci, *Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı* (İstanbul: Beyan yayınları, 2002),23-31; Ayrıca bk. Mustafa Ekinci, "XIV-XV. Asırlarda Anadolu ve İran'da Siyasî, Sosyal ve Dinî Hayat", *Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü*, ed. Halil İbrahim Bulut (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2010), 127-142. Mustafa Ekinci, "Safeviyye Tarikati ve Türkmenler Üzerindeki Rolü",

Bu kargaşa ve anarşi ortamında dünyaya gelen Şeyh Safiyüddîn ağır psikolojik baskı altında yaşamaya çalışan halk kitleleri gibi kendisi de sığınacak güvenli bir liman ararken, bölgenin önemli dinî liderlerinden ve geniş mürit tabanına sahip olan Şeyh Zâhid-i Geylânî'ye intisap etmiştir.⁸ Bu sıralarda henüz 25 yaşında olduğu söylenen Şeyh Safiyüddîn bu intisabıyla hayatında yeni bir sayfa açmıştır. 25 yıl boyunca Şeyh Zâhid'in yanında tasavvuf ve tarikat eğitimi alan Şeyh Safiyüddîn, şeyhinin ölümünden sonra tarikatın şeyhi olmuştur.⁹

Şeyh Safiyüddîn'in şeyhlik postuna oturduğu yıllar Moğol/İlhanlı yöneticilerin İslâm'ı kabul ettikleri döneme rastlar. Günümüzde çağdaş araştırmacılar tarafından Geleneksel Türk Dini şeklinde de ifade edilen Şaman inancını terk ederek müslümanlığı kabul eden Gâzân Han, Sünnîliğin Hanefî mezhebine intisap etmiştir.¹⁰ Müslüman kitle üzerindeki olumsuz Moğol algısını yıkmak ve bu kitlenin siyasî ve sosyal desteğini almak için kanaat önderleriyle iyi ilişkiler kurmaya ve müslümanlar üzerindeki siyasî, sosyal ve iktisadî baskıyı azalmak için bir takım reformlar yapmıştır.¹¹ Bu süreçte toplum üzerinde etkili olan nüfuz sahibi dini liderlerle yakın temaslarda bulunmuştur. Gâzân Han bölgede önemli bir güce sahip olan Şeyh Safiyüddîn ile de temas geçmiş, onu ve müritlerini yanın çekmek için siyasî gücünü kullanmış ve bunda da başarılı olmuştur.¹²

Gâzân Han ve sonrasında gelen Olcaytu (1316) ve Ebû Said (1335) ile birlikte tarikatlar ilgi odağı haline gelmiştir. Moğol/İlhanlı yöneticilerin tarikat şeyhleri ve din adamlarına göstermiş oldukları hürmet ve saygı bu kişileri ve başında buldukları kurumları cazibe merkezi haline getirmiştir.¹³ Şeyhlerin bu nüfuzundan yararlanmak ve Moğol baskısından kurtulmak isteyen insanlar akın akın bu tarikatlara intisap ederek siyasî, sosyal ve iktisadî bir menfaat elde etmeye çalışmışlardır. Moğol yöneticiler

---

Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü, ed. Halil İbrahim Bulut (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2010), 143-173.

⁸ Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, 3/180.

⁹ Walther Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992), 5,6; Ş. Cem Tuysuz - Şahin Yılmaz, "Safevî Devleti Kurulmadan Önce Erdebil Dergâhu Şeyhlerinin Siyasi Faaliyetleri (Şeyhlikten Şahlığa)", *Tarih ve Gelecek Dergisi* 5/3 (Aralık 2019), 725-728.

¹⁰ Togan, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*; Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şiilik*, 92-95; Mustafa Aylar, *İlhanlılar Döneminde Bağdad (1258-1335)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 180-185.

¹¹ Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Atilla-Cengiz-Timur*, çev. Reşat Uzmen (İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1980), 358-363.

¹² Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, 2/719-7721; Şah, *Safoetiü's-Safâ*, 55-58.

¹³ İkinci, *Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı*, 71-87.

bu tarikat ve şeyhlerine gelir getirici topraklar bağışlamış ve onları vergiden muaf tutmuşlardır.¹⁴

Şeyhinin ölümünden sonra tarikatın merkezini Erdebil'e taşıyan Şeyh Safiyüddîn, Moğol/İlhanlı yöneticilerden almış olduğu siyasî ve iktisadî destekle tarikatına ve müridlerine yeni bir yol haritası çizmeye başlamıştır.¹⁵ Erdebil tarikatı ve onun şeyhi yıllardır Moğol zulmünden bunalmış halk için sığınılacak bir limana dönüşmüştür. Şeyh Safiyüddîn İlhanlı yöneticilerin kendisine sağlamış oldukları bu siyasî, sosyal ve iktisadî nüfuz iyi kullanarak etki alanını genişletmek için İlhanlıların egemen oldukları bölgelere halifeler göndermeye başlamıştır.¹⁶ Bu halifelerin yapmış oldukları propaganda çalışmaları sonucun Şeyh Safiyüddîn ve tarikatının ünü Anadolu, Şam, Irak, Horasan, Azerbaycan ve Kafkasya bölgelerine kadar yayılmıştır. Bu dönemde Erdebil tarikatına mensup olmak bir ayrıcalık haline gelmiştir. Şeyh Safiyüddîn-i Erdebilî'ye mürid olmak onları Moğolların zulmünden korumuştur. Moğol zulmünden kurtulmak isteyen halk Erdebil tarikatına intisap etmiştir.¹⁷ Moğol/İlhanlı idarecileri bu durumdan memnun olmuşlardır.¹⁸ Çünkü bu siyasetleri ile Şeyh Safiyüddîn ve onun halifeleri aracılığı ile müslüman kitlenin siyasî desteğini almışlardır. Geçmişte Moğol/İlhanlı idaresini küfür ve idarecilerini kâfir olarak gören müslüman halk bir süre sonra Moğol idaresini meşru görmeye başlamışlardır. Bu durum idarecilerin işini kolaylaştırmıştır. Gâzân Han'ın Müslüman olması ile Moğolların ana merkeziyle ilişkisini kesen İlhanlı yöneticiler,¹⁹ Müslüman halkın desteğini alarak merkezi yönetime karşı güç kazanmışlardır.²⁰

¹⁴ Tuysuz - Yılmaz, "Safevî Devleti Kurulmadan Önce Erdebil Dergâhı Şeyhlerinin Siyasi Faaliyetleri (Şeyhlikten Şahlığa)", 728.

¹⁵ Abulbaki Gölpınarlı, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar* (İstanbul: İnkılap Yayınları, ts.), 228,229; Tuysuz - Yılmaz, "Safevî Devleti Kurulmadan Önce Erdebil Dergâhı Şeyhlerinin Siyasi Faaliyetleri (Şeyhlikten Şahlığa)", 727,728.

¹⁶ Togan, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, 268; Mustafa Ekinci, *Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu Gelişmesi ve Anadolu'daki Dinî ve Siyasî Faaliyetleri* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997),51-67; Vahap Aktaş, *Safoetü's-Safa'ya Göre Anadolu'da Kızılbaş (Alevi) İnançının Teşekkülü Ve Anadolu'da Kızılbaş (Alevi) -İktidar Münasebetleri (XIII.Yüzyıl)* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 46,47.

¹⁷ Şah, *Safoetü's-Safâ*, 58.

¹⁸ Hamidreza Mohammednejad, "Erdebil Tarikatı ve İlhanlılar: Tasavvuf ve Siyaset İlişkisinde Yeni Dönem", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 34/57 (2015), 113-117.

¹⁹ Neslihan Durak, "İlhanlılar", *İslam Tarihi ve Medeniyeti Müslüman Türk Devletleri-II* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 9/80,81.

²⁰ Münecimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, 2/760,761; Hanifi Şahin, "İlhanlıların Sosyo-Politik İlişkilerinde Dinî-Mezhebî Kabullerin Rolü", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi İLTED Erzurum* 45 (Ocak 2016), 113,114.

Gâzân Han'a kadar Karakum'daki merkezi Moğol yönetimine bağlı olan İlhanlılar bir süre sonra bağımsız bir politika izlemeye başlamışlardır.²¹ Bu durum yöneticileri müslüman kitleye bağımlı hale getirmiştir. Yöneticiler sorunu bölgedeki dinî liderlerin siyasî ve sosyal desteği ile aşmaya çalışmışlardır.²² Gâzân Han bu şekilde davranarak kaybettiği Moğol desteğini müslüman kitlenin siyasî gücüyle dengelemek istemiştir.²³ Bu amaçla da Şeyh Safiyüddîn ile iyi ilişkiler kurmuş ve ona maddi ve mavi yönden destek olmaya çalışmıştır. İlhanlı yönetiminin Erdebil tekkesine vermiş olduğu bu siyasî ve iktisadî destek bu tarikatı ve şeyhini bölge halkı arasında popüler hale getirmiştir.²⁴ Başta Gâzân Han olmak üzere onun veziri Reşüdüddîn, Ebû Said Bahadır Han ve onun eşi Bağdat Hatun'un Erdebil tarikatına intisap ettikleri ve Şeyh Safiyüddîn'e mürid oldukları rivayet edilmiştir.²⁵ Bunun yanı sıra İlhanlı yönetimi her yıl Erdebil'e "Çerağ Akçesi" gönderdiği de çağdaş kaynaklarda ifade edilmiştir.²⁶

Gâzân Han ile birlikte İlhanlı yönetimini himayesine giren Şeyh Safiyüddîn bu gücü avantaj dönüştürmüştür. Bu amaçla da İlhanlı yönetiminin siyasî nüfuz alanında bulunan Kırım, Dest-i Kıpçak,²⁷ Azerbaycan, Horasan, Buhara, Türkistan, İran, Irak, Suriye, Lübnan gibi bölgelerin yanı sıra²⁸ Anadolu'da Diyarbekir, Niksar, Amasya gibi şehirlerin yanı sıra Menteşe, Karaman, Dulkadir, Varsak beyliklerinde halifeleri aracılığıyla propaganda çalışmalarında bulunmuştur.²⁹ Halifelerin gayretleri sayesinde pek çok kişi Erdebil tarikatına intisap etmiştir. Tarikat mensuplarının faaliyetleri karşılığında İlhanlı yönetiminde ekonomik destek

²¹ Togan, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, 229; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadoluda Türkler*, 293; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 358-360; Durak, "Müslüman Türk Devletleri-II", 9/80.

²² Muharrem Akoğlu, "Azerbaycan'da İslâm ve Mezhep Olgusu", *İdrak Dini Araştırmalar Dergisi* 2/1 (2022), 29,30.

²³ Togan, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, 228,229; Şah, *Safvetü's-Safâ*, 79,80.

²⁴ Muharrem Akoğlu, "Irak'ta Şii-İmamiliğin Yayılmasında Safevî-İran Etkisi", *Bilimname* 36 (Şubat 2018), 114.

²⁵ Reşat Öngören, "Safiyüddîn-i Erdebili", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, 2008), 35/477,478.

²⁶ Tuysuz - Yılmaz, "Safevî Devleti Kurulmadan Önce Erdebil Dergâhi Şeyhlerinin Siyasî Faaliyetleri (Şeyhlikten Şahlığa)", 727,728.

²⁷ Togan, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, 268.

²⁸ Aktaş, *Safvetü's-Safâ'ya Göre Anadolu'da Kızılbaş (Alevi) İnanıcının Teşekkülü Ve Anadolu'da Kızılbaş (Alevi) -İktidar Müinasebetleri (XIII.Yüzyıl)*, 47.

²⁹ Tuysuz - Yılmaz, "Safevî Devleti Kurulmadan Önce Erdebil Dergâhi Şeyhlerinin Siyasî Faaliyetleri (Şeyhlikten Şahlığa)", 728.

alan Şeyh Safiyüddîn nüfuz alanını daha da genişletmiştir.³⁰

İlhanlı hâkimiyeti altında yaşayan insanlar Erdebil'i ziyaret etmeye başlamışlardır. Erdebil tekkesinin mutfağında sürekli yemek kazanlar kaynatılmış, hazırlanan yemekler gelen ziyaretçi misafirlere ikram edilmiştir. Erdebil tekkesinin bir müridi olan İlhanlı veziri Reşüdüddîn de tekkeye yüklü yardımlar yapmıştır.³¹ Bu bağlamda Erdebil tekkesini ziyaret eden müritlerin ağırlanması için tekkeye 190 kaz, 30 sığır, 600 tavuk, 1500 kg buğday, 400 kg mısır, 1600 kg yağ, 30000 kg pirinç ve 10.000 dinar yardımda bulunmuştur. Erdebil tekkesinde gelen ziyaretçiler ağırlandığı gibi çevredeki fakir halka günü birlik sıcak yemek dağıtıldığı da rivayet edilmiştir.³²

Şeyh Safiyüddîn 1334 yılında öldüğünde, geride siyasî ve iktisadî nüfuza sahip, geniş bir alana yayılmış, binlerce müridi olan müesses bir tarikat bırakmıştır. Yaşadığı dönemde başta Gâzân Han (1304) olmak üzere Muhammed Olcaytu Han (1316) ve Ebû Said Han'ın (1335) siyasî ve iktisadî desteğine arkasına alarak faaliyetlerini sürdürmüştür.³³ Şeyh Safiyüddîn döneminde tarikat, Sünnî-Şafiî bir kimliğe sahipti.³⁴ Erdebil tarikatının geniş bir alanda kabul görmesinin arka planında Şeyh Safiyüddîn'in şahsi gayretlerinin yanı sıra İlhanlı yöneticilerin kendisine vermiş oldukları siyasî ve iktisadî desteğin çok daha etkili olduğunu değerlendirmekteyiz.

2. Şeyh Safiyüddîn-i Erdebîlî (1334) Sonrası Dönem

Şeyh Safiyüddîn'in 1334 yılında vefatından sonra şeyhlik makamına oğlu Sadreddîn Musa getirildi.³⁵ Sadreddîn Musa Erdebil tarikatının şeyhi olduktan bir süre sonra, İlhanlı hükümdarı Ebû Said Bahadır Han vefat etmiştir. Ebû Said Bahadır Han'ın vefatıyla birlikte İlhanlı devleti çözülme, parçalanma ve yıkılma sürecine girmiştir.³⁶ İlhanlı devletinin yıkılması üzerine bölgede siyasal istikrarsızlık baş göstermiştir. İlhanlı devleti toprakları üzerinde yeni hak sahipleri ortaya çıkmaya başlamış, bölge anarşi ortamına hızlı bir şekilde sürüklenmiştir.³⁷

³⁰ Hınz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 5-13; İkinci, *Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu Gelişmesi ve Anadolu'daki Dinî ve Siyasî Faaliyetleri*, 51-54.

³¹ Öngören, "Safiyüddîn-i Erdebîlî", 35/477.

³² Daha fazla bilgi için bk. Tuysuz - Yılmaz, "Safevî Devleti Kurulmadan Önce Erdebil Dergâhu Şeyhlerinin Siyasî Faaliyetleri (Şeyhlikten Şahlığa)", 727.

³³ Münecimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, 3/180; Şah, *Safvetü's-Safâ*, 55-58; Tufan Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2010), 21.

³⁴ Şah, *Safvetü's-Safâ*, 55-60.

³⁵ Münecimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, 2/180.

³⁶ Togan, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, 231; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 367-369.

³⁷ Durak, "Müslüman Türk Devletleri-II", 9/83,84.

Coğrafyanın içinde bulunduğu siyasî istikrarsızlıktan yararlanmaya çalışan Şeyh Sadreddîn Musa, tarikâtı bölgede askerî bir güç haline dönüştürmek için çaba harcamıştır. Bu amaçla bölge üzerinde siyasî ikbal hevesi olan yöneticilerle işbirliği için girmiştir. Şeyhin bu siyasî ve askerî manevraları bölgede önemli bir güç olan yöneticileri rahatsız etmiştir. Azerbaycan bölgesine hâkim olan Çobanlı Malik Eşref'le siyasî ve askerî sorunlar yaşayan Şeyh Sadreddîn,³⁸ bunu üzerine Altın Orda devleti hükümdarı Cani Bey'in siyasi nüfuzu altına girmek zorunda kamıştır. ³⁹

Şeyh Sadreddîn(1392) ile birlikte Erdebil tarikâtının siyasallaşarak bölgede askerî ve siyasî bir güç olarak ortaya çıkmaya başladığını söylenebilir.⁴⁰ Şeyh Sadreddîn 1392 yılında vefat edinceye kadar 59 yıl Erdebil tarikâtının dinî ve siyasî lideri olarak görev yapmıştır.⁴¹ Babası Şeyh Safiyüddîn'den dinî ve siyasî güçlü bir tarikât ve mürit kitlesi devralan Şeyh Sadreddîn, şeyhliği süresince bu gücü pekiştirmiştir. Bölgede bulunan ve birbirleri ile çatışma halinde olan yöneticiler karşı izlemiş olduğu denge siyaseti sayesinde nüfuz alanını Anadolu, Horasan, Irak, Suriye Türkistan bölgelerine kadar genişletmiş ve bölgenin önemli siyasi ve askeri güçleri olan Celayir hükümdarı Ahmet b. Üveys ⁴² ve Timur gibi yöneticilerin desteğini almayı başarmıştır.⁴³ Bu siyasî destek Erdebil tarikâtının ününü artırmış ve onu bir cazibe merkezine dönüştürmüştür. İlhanlılar döneminde başlayan siyasî ve iktisadî destek bu dönemde de artarak devam etmiştir.

Şeyh Sadreddîn 1392 yılında öldüğünde arkasında siyasî, askerî ve iktisadî bir güce sahip kurumsallaşma sürecini tamamlamış, geniş bir coğrafyada kalabalık mürid kitlesine sahip bir tarikât bırakmıştır. Onun ölümünün ardında Erdebil tarikâtının Şeyhlik makamına Hoca Ali ya da Hace Ali lakaplı Aleaddîn Ali getirilmiştir.⁴⁴

Hoca Ali (1429) dönemi Timur'un bölge hâkimiyetini ele geçirdiği bir

³⁸ Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 22.

³⁹ Şah, *Safvetü's-Safâ*, 79-81; Yılmaz Karadeniz, "Safevî Devleti'nin Kuruluşu Meselesi: Kızılbaşların Ortaya Çıkışı", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (ts.), 6.

⁴⁰ Mustafa Eravcı, "Safeviler", *İslam Tarihi ve Medeniyeti Müslüman Türk Devletleri-II* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 9/409.

⁴¹ Münecimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, 3/180; Ekinci, *Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu Gelişmesi ve Anadolu'daki Dinî ve Siyasî Faaliyetleri*, 51-54.

⁴² Tuysuz - Yılmaz, "Safevî Devleti Kurulmadan Önce Erdebil Dergâhı Şeyhlerinin Siyasî Faaliyetleri (Şeyhlikten Şahlığa)", 731.

⁴³ Münecimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, 3/180.

⁴⁴ Şah, *Safvetü's-Safâ*, 79-81.

devre tekabül eder.⁴⁵ Timur Erdebil tarikatı ve onun şeyhinin siyasî nüfuzunda yararlanmak istemiş ve ona gereken hürmeti göstermiştir. Erdebil ve çevresinde arazileri tarikata bağışlamıştır. Timur'un Ankara Savaşında Yıldırım Bayezid'i mağlup etmesi sonrası Anadolu toprakları Timur'un yönetimi altına girmiştir.⁴⁶ Timur'un Erdebil tarikatına göstermiş olduğu bu yakınlık⁴⁷ Anadolu ve Horasan bölgesindeki tarikat üyelerinin sempatisini neden olmuştur. Timur'un Erdebil tarikatını ve Şeyhi Hoca Ali'yi himayesine alması bu tarikata ve mensuplarına siyasî ve iktisadî bir ayrıcalık kazandırmıştır.⁴⁸ Hoca Ali de dedesi ve babası gibi siyasî dengeleri korumayı bilmiş, fırsatları iyi değerlendirerek tarikatın siyasî ve iktisadî bakımdan güçlenmesi için çaba harcamıştır.

Erdebil tarikatı şeyhleri yaşadıkları bölgede ortaya çıkan siyasî, sosyal, askerî ve iktisadî kargaşanın neden olduğu istikrarsız ortamdan yararlanmayı başarmışlardır.⁴⁹ Bölgede yaşanan siyasî ve askerî krizi fırsata çevirerek siyasî güce dönüşmüşlerdir. Siyasî istikrarsızlığın neden olduğu korku, endişe ve ümitsizlik bölge halkı için Erdebil tarikatını sığınacak güvenli bir liman haline getirmiştir. Bu döneme kadar Erdebil tarikatı ve şeyhlerinin Sünnî bir çizgide oldukları, tarikatın Şiîleşme sürecine henüz daha girmediği değerlendirilmektedir.⁵⁰ Bazı kaynaklarda Hoca Ali ile birlikte Şiîleşme sürecinin başladığı yönünde değerlendirmeler olsa da bu konuda kesin bir bilginin olmaması tartışmaları da beraberinde getirmiştir.⁵¹ Hoca Ali 1429 yılında vefat ettiğinde, Erdebil tarikatı nüfuz alanını genişletmiş ve aynı zamanda güçlü siyasî bir kuruma dönüşmüştü. Hoca Ali, bölgede siyasî ve askerî güç mücadelesi veren Timurlu hükümdar Şâhruh ve Karakoyunlu hükümdarı Kara İskender arasında izlediği denge politikası sayesinde tarikatın siyasî gücünü korumayı başarmıştır.⁵²

Hoca Ali'nin 1429 yılında vefatının ardında oğlu İbrahim Şeyhlik(1447)

⁴⁵ İsmail Aka, *Timur ve Devleti* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991), 7.

⁴⁶ Tufan Gündüz, "Safevîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı yayımları, 2008), 35/35/451.

⁴⁷ Bu konuda farklı değerlendirmeler için bk Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü (Şah İsmail ile Halifeleri ve Anadolu Türkleri)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992), 7.

⁴⁸ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 7-9.

⁴⁹ Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 23.

⁵⁰ Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, 3/180; Aktaş, *Safoetü's-Safa'ya Göre Anadolu'da Kızılbaş (Alevi) İnançının Teşekkülü Ve Anadolu'da Kızılbaş (Alevi)-İktidar Münasebetleri (XIII.Yüzyıl)*, 48-50.

⁵¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Şah, *Safoetü's-Safâ*, 84,85.

⁵² Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 7.

makamına getirilmiştir.⁵³ Şeyh İbrahim ile birlikte tarikatın dinî-mezhebî kimliğinde değişim başlamıştır.⁵⁴ Şeyh İbrahim'in Şiî-bâtınî zümrelerle olan münasebeti bir yandan mürid ağını genişletirken diğer yandan da Şiî-bâtınî bir takım unsurların tarikatın düşünce yapısını etkilemesine zemin hazırlamıştır.⁵⁵ Timurlu hükümdarı Şâhruh ve Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'ın siyasî desteğini alan Şeyh İbrahim bir süre sonra sultan gibi davranmaya ve Şah ünvanını kullanmaya başlamıştır.⁵⁶ Çağdaş bazı kaynaklarda Erdebil tarikatının Şeyh İbrahim ile birlikte Sünnî kimliğini kaybederek zaman için Şiî bir kimliğe doğru evrildiği yönünde değerlendirmelere rastlanmaktadır.⁵⁷

Şeyh İbrahim'den (1447) itibaren Erdebil tarikatının geçmişten beri var olan siyasallaşma arzusunun artarak devam ettiği söylenebilir. Tarikatın siyasî nüfuzunun zaman içinde geniş bir coğrafyada etkili olması, tarikat mensuplarının sayıca çokluğu, tarikat liderlerinin bölgedeki siyasî ve askerî güçlerle olan ilişkileri tarikatın hızlı bir şekilde siyasallaşmasına katkı sağlamıştır.⁵⁸ Şeyh Cüneyd'le birlikte Erdebil tarikatı siyasî ve askerî bir güç olarak varlığının hissettirmeye başlamıştır.⁵⁹

Şeyh İbrahim'in kendisinde sonra oğlu Cüneyd'i(1460) veliaht olarak tayin etmiştir. Babası öldüğünde 13 yaşında olan Cüneyd, Erdebil tarikatının Şeyh'i olmuştur.⁶⁰ Ancak yaşının küçük olması nedeniyle amcası Câfer'in himayesine verilmiştir. Bir süre sonra amcası Câfer tarikatın şeyhi olmuş ve Cüneyd'i de Erdebil'den çıkartmıştır.⁶¹ Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'ın desteğini alan Câfer, Cüneyd'e baskı yaparak onun Erdebil'i terk etmesini sağlamıştır.⁶² Şeyh Cüneyd Erdebil'i terk etmek zorunda kalınca Erdebil

⁵³ Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, 3/180.

⁵⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Ekinci, *Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu Gelişmesi ve Anadolu'daki Dinî ve Siyasî Faaliyetleri*, 54-58.

⁵⁵ Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri 1578-1590* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1962), 1,2; Şah, *Safoetü's-Safâ*, 86.

⁵⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Tuysuz - Yılmaz, "Safevî Devleti Kurulmadan Önce Erdebil Dergâhu Şeyhlerinin Siyasî Faaliyetleri (Şeyhlikten Şahlığa)", 734.

⁵⁷ Hınz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*; Karadeniz, "Safevî Devleti'nin Kuruluşu Meselesi: Kızılbaşların Ortaya Çıkışı", 7.

⁵⁸ Daha fazla bilgi için bk. Namiq Musalı, "Şeyh İbrahim Safevî Döneminde Erdebil Tekkesi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 80 (K 2016), 9-26.

⁵⁹ Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 24.

⁶⁰ Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, 3/180.

⁶¹ Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, 3/180,181.

⁶² Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, 3/180; Hınz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 15; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992), 10,11; Gölpınarlı, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, 232; Harun Yıldız, *Anadolu*

tarikatına mensup göçebe ve yarı göçebe Türk aşiretlerini yoğun yaşadığı Anadolu'ya gelmiştir. Anadolu Osmanlı hâkimiyeti altındadır. II. Murad Osmanlı sultanıdır. Şeyh Cüneyd bir halifesi aracılığı ile II. Murad'tan Kurtbeli'nde kendisine bir mülk verilmesini talep etmişti Osmanlı hükümdarı Erdebil tarikatının Anadolu'da yaşayan göçebe Türk boyları arasındaki dinî ve siyasî nüfuzunu bildiği için bu teklifi reddetmiştir. Şeyh İbrahim ile birlikte başlayan Şiîleşme süreci Cüneyd'in bu hususta göstermiş olduğu gayretler sayesinde ileri bir noktaya taşınmıştır.⁶³

3.Şeyh Cüneyd ve Erdebil Tarikatında Yaşanan Mezhebî ve Siyasî Kırılma Süreci

Şeyh Cüneyd Erdebil tarikatının siyasallaşma ve devletleşme süreci açısından bir kırılma noktasıdır. Şeyh Safiyüddin ile başlayan siyasallaşma sürece Cüneyd'le birlikte aleni bir hüviyete bürünmüştür.⁶⁴ Erdebil'den kovulan ve şeyhliği elinden alınan Cüneyd Anadolu'da yaşayan göçebe ve yarı göçebe Türk boylarını yanına alarak siyasî örgütlenme faaliyetine hız vermiştir. Cüneyd siyasallaşma faaliyetinin yanı sıra bir yandan da müritlerini silahlandırmaya başlamıştır. Kendisine bağlı müridlerinden güçlü bir ordu meydana getirmiştir.⁶⁵ Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan ile Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah arasındaki mücadelede ordusuyla Uzun Hasan'ın yanında yer alan Şeyh Cüneyd, bir süre sonra da Uzun Hasan'ın kız kardeşi ile evlenerek hanedanla akrabalık bağı kurmuştur.⁶⁶

567

Akkoyunlu ve Karakoyunlu devleti arasında yapılan savaşta Uzun Hasan'ın yanında savaşa katılan Cüneyd, Uzun Hasan'ın savaşı kazanmasına yardım etmiştir. Bu sayede Uzun Hasan'ın siyasî desteğini alan Cüneyd müridlerinden meydana gelen ordusuyla Erdebil'e gitmiştir.⁶⁷ Amcası Câfer'in Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'ın gücünü kullanarak

---

Aleviliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004), 93; Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 24.

⁶³ Âşıkpaşazâde, *Âşıkpaşazâde Tarihi (Osmanlı Tarihi 1285-1502)*, ed. Necdet Öztürk (İstanbul: Bilgi Kültür Sanat, 2013), 330.

⁶⁴ Saim Savaş, XVI. *Asırda Anadolu'da Alevilik* (Ankara: Vadi Yayınları, 2002), 131.

⁶⁵ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 17-22; Sümer, *Safevî Devoletinin Kuruluşu*, 10-13.

⁶⁶ Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, 3/181; Yasin İpek vd., *Şia'dan Kızılbaşlığa Türklerde Alevilik* (İstanbul: Bizim Kitaplar, 2010), 76.

⁶⁷ Âşıkpaşazâde, *Âşıkpaşazâde Tarihi (Osmanlı Tarihi 1285-1502)*, 331; Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 33,34; Ahmet Taşğın - Atay Öner, "Erdebil Tekkesi İki Şeyhinin Seyahati ve Sonuçları: Dede Hoca Alaaddin Ali ve Torun Şeyh Cüneyt'in Erdebil Dışında Kalan Türbeleri", IV. *Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu (18-20 Ekim 2018 Ankara) Bildiriler Kitabı* (Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Türk Kültürü Açısından Hacı Bektaş-ı Velî Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2018), 584.

Cüneyd'en Erdebil'e girmesine engel olmuştur.⁶⁸ Yeni bir yurt arayışında olan Cüneyd yaklaşık 12000 kişilik ordusu ile Gürcistan ve Kafkasya'ya askerî sefer düzenlemiştir.⁶⁹ Bu bölge Şirvan Hükümdarı Halilullah'ın ülkesidir. Bu durumdan rahatsız olan Halilullah, Cüneyd'in bu teşebbüsüne engel olmuş ve yapılan savaşta Cüneyd öldürülmüştür.⁷⁰ Şeyh Cüneyd'in bu hareketi Erdebil tarikatının devletleşme sürecinin başlangıcı olmuştur. O güne kadar hiçbir askerî eyleme girişmeye Erdebil tarikatı bu olayla yeni döneme kapı aralamıştır.⁷¹

Şeyh Cüneyd'le birlikte Erdebil tarikatı ve onun mensupları geri dönülemez bir yola girmişlerdir. Cüneyd'in bu askerî hamlesi Erdebil tarikatı ve müntesiplerinin bölge yönetimleri için ciddi bir tehdit olarak algılanmasına neden olmuştur. Bu olaydan sonra bölgeye hâkim olan devletlerin siyasî desteklerini kaybeden Erdebil tarikatı ve müridleri, başta Anadolu olmak üzere, Irak, Suriye, Azerbaycan ve Horasan bölgesindeki yönetimler açısından da tehlide dönüşmüşlerdir.⁷² Geçmişte siyasal iktidarlarla yapmış oldukları işbirliği sayesinde cazibe merkezine dönüşen Erdebil tarikatı ve müntesipleri bu dönemden sonra bölge yönetimleri için askerî ve siyasî tehdit kaynağı haline gelmişlerdir.⁷³

Şeyh Cüneyd tarikatın hızlı bir şekilde Şiîleşmesi için çaba harcamıştır. ————— 568
Konya'ya geldiği dönemde sahabe ve dört halife konusunda Sünnî alimlerle yaşamış olduğu polemik onun Konya'dan kovulmasına ve istenmeyen adam ilan edilmesine neden olmuştur.⁷⁴ Sünnî Osmanlı Devleti hükümdarı II. Murad'tan istediği desteği alamayan Şeyh Cüneyd bir kısım müritlerini de yanına alarak yine Sünnî bir devlet olan Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'a sığınmıştır.⁷⁵ Uzun Hasan Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah ile savaş halinde olduğundan, Şeyh Cüneyd'in Şiî bir devlet olan Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'a olan husumetini de,⁷⁶ dikkate alarak onu himayesine

⁶⁸ Münecimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, 3/180; Tuysuz - Yılmaz, "Safevî Devleti Kurulmadan Önce Erdebil Dergâhu Şeyhlerinin Siyasî Faaliyetleri (Şeyhlikten Şahlığa)", 736.

⁶⁹ Sümer, *Safevî Devletin Kuruluşu*, 10-13; Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 32-35.

⁷⁰ Âşıkpaşazâde, *Âşıkpaşazâde Tarihi (Osmanlı Tarihi 1285-1502)*, 331; Ekinci, *Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu Gelişmesi ve Anadolu'daki Dinî ve Siyasî Faaliyetleri*, 77.

⁷¹ Cenksu Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005), 164,165.

⁷² Yıldız, *Anadolu Aleviliği*, 93; Savaş, XVI. *Asırda Anadolu'da Alevilik*, 131.

⁷³ Musalı, "Şeyh İbrahim Safevî Döneminde Erdebil Tekkesi", 23,24.

⁷⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Âşıkpaşazâde, *Âşıkpaşazâde Tarihi (Osmanlı Tarihi 1285-1502)*, 330,331.

⁷⁵ Münecimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, 3/180.

⁷⁶ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 15,34; Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 24-28; İpek vd., *Şia'dan Kızılbaşlığa Türklerde Alevilik*, 76; Yıldız, *Anadolu Aleviliği*, 93.

almıştır.⁷⁷ Cüneyd'in Şîî düşüncüyü benimsemesine rağmen Şîî Cihanşah'a karşı Sünnî Uzun Hasan'ın yanında yer almasının siyasî bir zorunluluktan kaynaklandığını değerlendiriyoruz. Ayrıca Osmanlı hükümdarından beklediği desteği görememesi, Uzun Hasan'ın Erdebil tarikatı ve onu şeyhini iktidarı için bir tehdit olarak algılaması, Şeyh Cüneyd'in Sünnîliğe karşı tavır almasına neden olmuş olabilir. Şeyh Cüneyd bu siyasî adımıyla, Sünnîlere karşı Şîî-bâtınî zümrelerin desteğini alarak ileride kurulacak olan Safevî devletine zemin hazırlamıştır.⁷⁸ Horasan bölgesindeki Şîî yoğunluk da dikkate alındığında⁷⁹ Şah İsmâil ile başlayan devletleşme sürecinde bu bölgenin bilinçli bir şekilde seçilmiş olduğunu değerlendirmekteyiz.

İlhanlılar döneminde güç kazanan Şîîler, Şeyh Cüneyd'in Şîîliği tarikatın resmi mezhebi haline dönüştürmesiyle birlikte Sünnî yönetimleri için alternatif olmaya başlamıştır.⁸⁰ Erdebil tarikatına mensup kişilerin yoğun yaşadığı Anadolu, Azerbaycan, Horasan, Irak ve Suriye gibi bölgelerde Şîî-bâtınî düşünceler Erdebil tarikatı mensupları arasında hızlı bir şekilde yayılmıştır.⁸¹ Şeyh Cüneyd'in Şîî düşünceye meylenmesi bir taraftan Erdebil tarikatı ve müritlerini Şîîleştirirken diğer taraftan da Sünnîlik karşısında güç kaybetmiş olan Şîîlerin yeni bir güç olarak ortaya çıkmasına zemin hazırlayarak Şîî tabanlı bir devletin kurulmasına kapı açmıştır.⁸²

Şeyh Cüneyd'in (1460) ölümünün ardında onun yerine geçebilecek yaşta bir çocuğu yoktu. Öldüğünde oğlu Haydar yeni doğmuştu.⁸³ Şeyh Cüneyd Akkoyunlu ailesine damat olmuştu. Oğlu Haydar Uzun Hasan'ın yeğenyidi.⁸⁴ Osmanlı devleti ile Akkoyunlu devleti bölgede çatışma halinde olan iki Türk devletiydi. Uzun Hasan Erdebil tarikatının Anadolu'daki siyasî nüfuzundan yararlanmak için bir yandan Şeyh Cüneyd'i desteklemiş ardında

⁷⁷ Kazım Paydaş, "Akkoyunlular", *İslâm Tarihi ve Medeniyeti Müslüman Türk Devletleri-II* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 9/370.

⁷⁸ Sümer, *Safevî Devletin Kuruluşu*, 7-12; Üçer, *Geleneksel Alevilik*, 164; Tuysuz - Yılmaz, "Safevî Devleti Kurulmadan Önce Erdebil Dergâhı Şeyhlerinin Siyasî Faaliyetleri (Şeyhlikten Şahlığa)"; Şah, *Safevî's-Safâ*, 90,91.

⁷⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şîîlik*, 56-121.

⁸⁰ Eravcı, "Müslüman Türk Devletleri-II", 9/410.

⁸¹ Sümer, *Safevî Devletin Kuruluşu*, 6-12.

⁸² Faruk Sümer, *Çepniler Anadolu'nun Bir Türk Yurdu Haline Gelmesinde Önemli Rol Oynayan Oğuz Boyu* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1992), 33-35.; Daha fazla bilgi için bk. Sayın Dalkıran, "İran Safevî Devleti'nin Kuruluşuna Şîî İnançların Etkisi ve Osmanlı'nın İran'a Bakış", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2002), 55-102.

⁸³ Münecimbaşı, *Sahâîfî 'l-ahbâr*, 3/180.

⁸⁴ Gölpınarlı, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, 232.

da onun oğlu ve yeğeni Haydar'ı himayesine almıştı.⁸⁵

Şeyh Haydar (1488) dokuz yaşına geldiğinde dayısı Uzun Hasan onu Erdebil'e göndermiştir.⁸⁶ Babasının amcası Şeyh Câfer hala hayatta ve tarikatın başındaydı. Erdebil ve çevresinin Akkoyunlu devletinin eline geçmesi ile birlikte Karakoyunlu devletinin siyasi desteğini kaybeden Şeyh Câfer Haydar'a tahammül etmek zorunda kalmıştır. Haydar amcasının ölümünden sonra Erdebil tarikatının şeyhi olmuştur. Şeyh Haydar babası gibi siyasî hırsı olan bir kişiydi. Babasının yarım bıraktığı devletleşme sürecine hız vermiştir. Şeyh Haydar yeni bir döneme adın verecek bir uygulamayı da başlatan kişi olmuştur.⁸⁷ Daha sonraları Tâc-ı Haydarî diye anılacak ve zamanla da Kızılbaşlık isminin de simgesi haline gelecek olan başlığı kullanmaya başlayan Erdebil Şeyhidir.⁸⁸ Tâc-ı Haydarî üst kısmı kırmızı on iki dilimli aşağıdan beyaz bir bezle sarılan ve yukarıya doğru sivrilen bir börtü. Başlıktaki on iki dilim İmamiye inancındaki on iki imamı temsil eder. Şeyh Haydar'dan itibaren Erdebil tarikatın mensup müritlerin resmi bir başlığı haline gelmiştir. Osmanlı-Safevî mücadelesinde Kızılbaşlık kavramının da sembolü, aynı zamanda Osmanlı karşıtı Erdebil tarikatı mensubu Safevî yanlısı konargöçer Türk boylarının da adı olmuştur.⁸⁹

Bölgedeki siyasî istikrasızlıktan yararlanan Şeyh Haydar, _____570
müridlerinden meydana getirdiği orduyla çevrede bulunan devletlere saldırmaya başlamıştı. Önce Kafkasya'ya askerî bir sefer düzenlemiş ve Çerkezlerle savaşmıştı. Kafkasya zaferinden sonra yüklü ganimetlerle Erdebil'e dönmüştü.⁹⁰ Onun bu zaferi Akkoyunlu hükümdarı Sultan Yakup'u endişelendirmişti. Sultan Yakup'un talebi üzerine bir süre askerî harekete başvurmamıştır. Ancak Şeyh Haydar'ın rahat durmaya niyeti yoktur. Bir şekilde Akkoyunlu hükümdarı Sultan Yakup'dan sefere çıkma izin almayı başarmıştı. Hedefi Şirvanşahlar devletiydi. Amacı babasının intikamın almaktı. Şeyh Haydar'ın bu niyeti Sultan Yakup'u rahatsız etmişti.

⁸⁵ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 36,37.

⁸⁶ Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, 3/18; Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 29,30.

⁸⁷ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri 1578-1590*, 2; Eravcı, "Müslüman Türk Devletleri-II", 9/410,411.

⁸⁸ Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, 3/18; Ümit Erkan, 16. *Yüzyıl Osmanlı'da Kızılbaş Ayaklanmaları* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2016), 37.

⁸⁹ Savaş, XVI. *Asırda Anadolu'da Alevilik*, 23-46; Yıldız, *Anadolu Aleviliği*, 95-105; Ayrıntılı bilgi için bk. Erkan, 16. *Yüzyıl Osmanlı'da Kızılbaş Ayaklanmaları*, 35-95. Sayın Dalkıran, "İran Safevî Devleti'nin Kuruluşuna Şii İnançların Etkisi ve Osmanlı'nın İran'a Bakış", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2002), 55-102.

⁹⁰ Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, 3/181; Âşıkpaşazâde, *Âşıkpaşazâde Tarihi (Osmanlı Tarihi 1285-1502)*, 332; Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 68-75; Sümer, *Çepniler*, 37,38.

Akkoyunlu hükümdarı Sultan Yakup ile Şirvanşahlar hükümdarı Ferruh Yesar'ın ortak düzenledikleri bir askerî harekât sonucunda Şeyh Haydar öldürülmüştü.⁹¹

Şeyh Haydar'ın öldürülmesi Erdebil tarikatı ve şeyhlerini yıldırmamıştı. Devlet kurma arzusu artarak devam etti. Erdebil tarikatı Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar ile birlikte bölge devletleri için en büyük bir tehdit haline gelmişti.⁹² Bölge devletleriyle yaşanan siyasî ve askerî çatışmalar başta Anadolu olmak üzere Azerbaycan, Horasan, Irak ve Suriye bölgesinde yaşayan Kızılbaşları devlet kurmaya mecbur bırakmıştı.⁹³ Osmanlı ve Akkoyunlu devletleri tarafından siyasî ve iktisadî baskı altına alınan Kızılbaşlar Şeyh Haydar'ın 1488 yılında ölmesi üzerine yerine oğlu Sultan Ali'yi Şeyh olarak tanımışlardı.⁹⁴

Şeyh Sultan Ali (1494) Akkoyunlu hükümdarı Sultan Yakup tarafından Erdebil'den sürülmüştü. Bir süre Istahar kalesinde hapis kalan Sultan Ali, Sultan Yakup'un ölümü üzerine tekrar Erdebil'e geri dönmüştü.⁹⁵ Şehzadeler arasındaki taht kavgasında Şehzade Rüstem'den yana tavır almış ve onu Akkoyunlu tahtına oturtmuştu. Müridlerinden oluşan ordusuyla Sultan Rüstem'in en büyük destekçi olmuştu.⁹⁶ Erdebil'e yerleşen Şeyh Sultan Ali tarikatı yeniden cazibe merkezi haline getirmişti. Müridler akın akın Erdebil'e gelmeye başlamışlardı. Şeyh Sultan Ali'nin gücünden endişe eden Sultan Rüstem onu ortadan kaldırmak istemiş bu amaçla da kendisine Tebriz'e davet etmişti. Burada bir süre misafir kalan Sultan Ali bir yolunu bularak kaçmayı başarmıştı.. Sultan Rüstem'in takibinden kurtulamayan Sultan Ali, müridleriyle birlikte Akkoyunlu askerlerle girdiği silahlı çatışmada öldürülmüştü.⁹⁷ Ölmeden önce Tâc-ı Haydar'ı kardeşi İsmâil'e vermiş ve müritlerine kendisinden sonra İsmâil'i Şeyh olarak tanımaların tavsiye etmişti⁹⁸

Sultan Ali'nin 1494 yılında ölümünün ardından Kızılbaşlar İsmâil'i Gilan

⁹¹ Sümer, *Saferî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, 14.

⁹² Sümer, *Çepniler*, 38.

⁹³ Erkan, 16. *Yüzyıl Osmanlı'da Kızılbaş Ayaklanmaları*, 36-38.

⁹⁴ Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, 3/181; Âşıkpaşazâde, *Âşıkpaşazâde Tarihi (Osmanlı Tarihi 1285-1502)*, 332.

⁹⁵ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 79,80.

⁹⁶ John E. Woods, *300 Yıllık Türk İmparatorluğu Akkoyunlular*, çev. Sibel Özbudun (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1993), 259.

⁹⁷ Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, 3/181.

⁹⁸ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 82.

bölgesindeki Lahican şehrine götürmüş ve koruma altına almışlardır.⁹⁹ Şeyh İsmâil 13 yaşına geldiğinde müritlerinden oluşan ordusuyla birlikte Akkoyunluların üzerine yürümüş, yapılan savaşta Akkoyunlu hükümdarı Elvend Beyi yenmiştir. Akkoyunlu devletine son veren Şah İsmâil 1501 yılında kendi devletini kurmuş oldu.¹⁰⁰

Şeyh İsmâil başta Anadolu olmak üzere Azerbaycan, Horasan, Irak ve Suriye bölgesinde kendisine tabi Kızılbaşlara haber göndererek ordusuna katılmaları emrini vermiştir. Kızılbaşlar akın akın Erdebil'e gelerek Şeyh İsmâil'e katılmışlardır.¹⁰¹ Şeyh İsmâil bundan böyle Şeyh ünvanını yanı sıra Şah ünvanını da kullanmaya başlamıştır.¹⁰² Şeyh Safiyüddîn ile başlayan siyasallaşma süreci, Şeyh İbrahim ile birlikte kurumsallaşmaya,¹⁰³ Şeyh Cüneyd, Şeyh Haydar ve Şeyh Sultan Ali ile birlikte devletleşme aşamasına ulaşmıştır. Şah İsmâil'in Erdebil tarikatının ve Kızılbaşların başına geçmesi ile birlikte de devletleşme süreci tamamlanmıştır.¹⁰⁴ Böylece Şeyh Safiyüddîn ile başlayan dinî hareket tarikat şeyhlerinin gayretleriyle önce siyasî ve askerî bir harekete, ardından da devlete dönüşmüştür. Erdebil şeyhleri zamanın ruhunu uygun olarak aldıkları politik kararlarla, dönemin siyasî, sosyal, askerî ve iktisadî şartlarını kendi lehlerine çevirmeye başarmışlardır.

Sonuç

572

Şeyh Safiyüddîn'in kurmuş olduğu Erdebil tarikatı esasında Şeyh Zâhid-i Geylânî'nin başında bulunduğu tekkenin devamı niteliğindedir. Sünnî-Şâfî mezhebi kimliğe sahip olan tekke, Şeyh Safiyüddîn'in ölümü sonrasında önce siyasallaşır ardından da mezhebi kimliğini değiştirir.

Şeyh Sadreddîn ile siyasal bir yapıya doğru everilen tekke, Hoca Ali ile birlikte Şifleşme sürecine girer. Timur'un siyasî desteğini alan tekke, ekonomik olarak da zenginleşmeye başlar. Timur'un siyasî ve iktisadî desteği tekkeyi Anadolu ve Horasan bölgesinde ilgi odağına dönüştürür.

Şeyh İbrahim siyasal kuruma dönüşmüş tarikatı asker güce dönüştürür. Bölgede kurulmuş olan devletlerin kendi aralarındaki güç mücadelesinden yararlanan Şeyh Haydar, tekkeyi ordu karargâhına

⁹⁹ Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, 15.

¹⁰⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1969), 196.

¹⁰¹ Woods, *Akkoyunlular*, 265,266.

¹⁰² Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 45-51.

¹⁰³ Musalı, "Şeyh İbrahim Safevî Döneminde Erdebil Tekkesi", 10-25.

¹⁰⁴ Karadeniz Yılmaz, "Erdebil Tarikatı'ndan Safevi Devleti'ne Siyasallaşma Süreci Ve Meşruiyet Meselesi", *Akademik MATBUAT*, <http://dergipark.gov.tr/matbuat> 3/1 (Haziran 2019), 1-16.

dönüştürür. İbrahim müridlerine Tâc-ı Haydarî'yi resmi bir başlık olarak giydirir. Bu başlık ile tekke mensupları tarikatla olan aidiyetlerin pekiştirmiş olurlar. Söz konusu başlık Osmanlı-İran ilişkilerinde Kızılbaşlar olarak da anılacak olan tarikat mensuplarının alametifarikası haline gelir.

Şeyh Cüneyd tarikatın Şîî kimliğini keskinleştiren kişidir. Osmanlı Sultan II. Murad'da umduğu desteği bulamayan Şeyh Cüneyd Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın himayesin girer. Müridlerinden meydana getirdiği Kızılbaş askerlerle tarikatı askeri bir kurum dönüştürür. Şeyh Cüneyd'in Erdebil tarikatını başına geçmesiyle tekke, Şîî kimlikli askerî ve siyasi bir güce dönüşür.

Şeyh Haydar Kızılbaş ordusuyla çevre devletlere karşı askerî seferler düzenler. Bölge devletler için askerî ve siyasî tehdite dönüşen tarikat, Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletlerinin güç mücadelesinden faydalanarak üçüncü bir güç olmaya başlar.

Karakoyunlu devletini yıkılması ve Akkoyunlu şehzadelerin kendi aralarındaki taht kavgaları Safevî devletinin önünü açar. Şeyh Sultan Ali'den sonra tarikatın Şeyhi olan İsmâîl, Kızılbaş ordusu ile Tebriz'i ele geçirir. Akkoyunlu devletine son veren Kızılbaşlar ve onların Şeyhi İsmâîl, tarikatın kurucusu Safiyüddîn'in adıyla anılacak olan Safevî devletini kurarak Erdebil tarikatının uzun soluklu siyasallaşma sürecine noktayı koyarlar.

Şeyhlikten Şahlığa geçiş yapan İsmâîl, Erdebil tarikatını Safevî devletine dönüştürür. Erdebil tarikatının Şeyh Safiyüddin ile başlayan siyasallaşma süreci, tekke şeyhleri ve onların müridlerinin yoğun gayretleri sonucu kurulan Safevî Devleti ile yeni bir döneme evrilmiş olur.

Kaynakça

- Aka, İsmail. *Timur ve Devleti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1. Basım, 1991.
- Akkuş, Mustafa. *Moğol İstilasına Dini Muhalefet (İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyasetleri)*. İstanbul: Çizgi Kitabevi, 1. Basım, 2022.
- Akkuş, Mustafa. *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Akoğlu, Muharrem. "Azerbaycan'da İslâm ve Mezhep Olgusu". *İdrak Dini Araştırmalar Dergisi* 2/1 (2022), 20-40.
- Akoğlu, Muharrem. "Irak'ta Şîî-İmamîliğin Yayılmasında Safevî-İran Etkisi". *Bilimname* 36 (Şubat 2018), 109-134.
- Aktaş, Vahap. *Safvetî's-Safa'ya Göre Anadolu'da Kızılbaş (Alevi) İnancının Teşekkülü ve Anadolu'da Kızılbaş (Alevi) –İktidar Münasebetleri (XIII. Yüzyıl)*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Âşıkpaşazâde. *Âşıkpaşazâde Tarihi (Osmanlı Tarihi 1285-1502)*. ed. Necdet Öztürk. İstanbul: Bilgi Kültür Sanat, 1. Basım, 2013.
- Aylar, Mustafa. *İlhanlılar Döneminde Bağdad (1258-1335)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Cahen, Claude. *Osmanlılardan Önce Anadoluda Türkler*. çev. Yıldız Moran. İstanbul: E Yayınları Tarih Dizisi, 2. Basım, 198M.S.
- Dalkıran, Sayın. "İran Safevî Devleti'nin Kuruluşuna Şîî İnançların Etkisi ve Osmanlı'nın İran'a Bakış". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2002), 55-102.
- Durak, Neslihan. "İlhanlılar". *İslam Tarihi ve Medeniyeti Müslüman Türk Devletleri-II*. İstanbul: Siyer Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Ekinci, Mustafa. *Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1. Basım, 2002.
- Ekinci, Mustafa. *Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu Gelişmesi ve Anadolu'daki Dinî ve Siyasî Faaliyetleri*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.
- Ekinci, Mustafa. "Safeviyye Tarikati ve Türkmenler Üzerindeki Rolü". *Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü*. ed. Halil İbrahim Bulut. 143-173.

- Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 1. Basım, 2010.
- Ekinci, Mustafa. "XIV-XV. Asırlarda Anadolu ve İran'da Siyasî, Sosyal ve Dinî Hayat". *Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü*. ed. Halil İbrahim Bulut. 127-142. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 1. Basım, 2010.
- Eravcı, Mustafa. "Safevîler". *İslam Tarihi ve Medeniyeti Müslüman Türk Devletleri-II*. İstanbul: Siyer Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Erkan, Ümit. *16. Yüzyıl Osmanlı'da Kızılbaş Ayaklanmaları*. Ankara: Araştırma Yayınları, 1. Basım, 2016.
- Gölpınarlı, Abulbaki. *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*. İstanbul: İnkılap Yayınları, 1. Basım, ts.
- Grousset, Rene. *Bozkır İmparatorluğu Atilla-Cengiz-Timur*. çev. Reşat Uzmen. İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1. Basım, 1980.
- Gündüz, Tufan. "Safevîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/251-257. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, 2008.
- Gündüz, Tufan. *Son Kızılbaş Şah İsmail*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 1. Basım, 2010.
- Hinz, Walther. *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1. Basım, 1992.
- İbn Esîr, İbü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-Tarih*. 1-9 Cilt. Beyrut: Daru Sadır, 1965.
- İpek, Yasin vd. *Şia'dan Kızılbaşlığa Türklerde Alevîlik*. İstanbul: Bizim Kitaplar, 1. Basım, 2010.
- Karadeniz, Yılmaz. "Safevî Devleti'nin Kuruluşu Meselesi: Kızılbaşların Ortaya Çıkışı". *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (ts.), 53-67.
- Kütükoğlu, Bekir. *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri 1578-1590*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1. Basım, 1962.
- Mohammesnejad, Hamidreza. "Erdebil Tarikatı ve İlhanlılar: Tasavvuf ve Siyaset İlişkisinde Yeni Dönem". *Tarih Araştırmaları Dergisi* 34/57 (2015), 99-120.
- Musalı, Namiq. "Şeyh İbrahim Safevî Döneminde Erdebil Tekkesi". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 80 (K 2016), 9-30.
- Müneccimbaşı, Derviş Ahmed Dede b. Lütfullah. *Sahâifü'l-ahbâr fi tercümeti*

câmîi'd-düvel. çev. Ahmet. b. M. eş-Şâir Nedim. 3 Cilt. İstanbul: Matba-i Âmire, 1. Basım, 1285.

Öngören, Reşat. "Safiyüddîn-i Erdebîlî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/476-478. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, 2008.

Paydaş, Kazım. "Akkoyunlular". *İslâm Tarihi ve Medeniyeti Müslüman Türk Devletleri-II*. İstanbul: Siyer Yayınları, 1. Basım, 2018.

Savaş, Saim. XVI. Asırda Anadolu'da Alevîlik. Ankara: Vadi Yayınları, 1. Basım, 2002.

Sümer, Faruk. *Çepniler Anadolulun Bir Türk Yurdu Haline Gelmesinde Önemli Rol Oynayan Oğuz Boyu*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1. Basım, 1992.

Sümer, Faruk. *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü (Şah İsmail ile Halifeleri ve Anadolu Türkleri)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1. Basım, 1992.

Şah, Serap. *Safvetü's-Safâ'da Safiyüddîn-i Erdebîlî'nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri Ve Menkıbeleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007. 576

Şahin, Hanifi. *İlhanlılar Döneminde Şiilik*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1. Basım, 2010.

Şahin, Hanifi. *İlhanlılar Döneminde Şiilik*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.

Şahin, Hanifi. "İlhanlıların Sosyo-Politik İlişkilerinde Dinî-Mezhebî Kabullerin Rolü". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi İLTED Erzurum* 45 (Ocak 2016), 109-138.

Şahin, Hanifi. "Câmiu't-Tevârîh'e Göre Gâzân Hân'ın Müslümanlığı ve Bunun İlhanlı Toplumuna Yansımaları". *Bilig* 73 (2015), 207-230.

Şahin, Hanifi. "Sebeup ve Sonuçları Bakımından Olcaytu Sultan'ın Şiiliği". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 64 (2012), 115-128.

Taşğın, Ahmet - Öner, Atay. "Erdebil Tekkesi İki Şeyhinin Seyahati ve Sonuçları: Dede Hoca Alaaddin Ali ve Torun Şeyh Cüneyt'in Erdebil Dışında Kalan Türbeleri". IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu (18-20 Ekim 2018 Ankara) Bildiriler Kitabı. 575-594. Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Türk Kültürü Açısından Hacı

- Bektaş-ı Velî Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, 1. Basım, 2018.
- Togan, A. Zeki Velidi. *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 3. Basım, 1981.
- Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 4. Basım, 1996.
- Turan, Osman. *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*. 1-2 Cilt. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1. Basım, 1969.
- Tuysuz, Ş. Cem - Yılmaz, Şahin. "Safevî Devleti Kurulmadan Önce Erdebil Dergâhı Şeyhlerinin Siyasî Faaliyetleri (Şeyhlikten Şahlığa)". *Tarih ve Gelecek Dergisi* 5/3 (Aralık 2019), 724-751.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Basım, 1969.
- Üçer, Cenksu. *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, 2005.
- Woods, John E. *300 Yıllık Türk İmparatorluğu Akkoyunlular*. çev. Sibel Özbudun. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1. Basım, 1993.
- Yıldız, Harun. *Anadolu Aleviliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, 2004.
- Yılmaz, Karadeniz. "Erdebil Tarikatı'ndan Safevi Devleti'ne Siyasallaşma Süreci ve Meşruiyet Meselesi". *Akademik MATBUAT*, <http://dergipark.gov.tr/matbuat> 3/1 (Haziran 2019), 1-16.